

В. І. Бобрик

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ОПТИМІЗАЦІЇ ЦИВІЛІСТИЧНОГО СУДОЧИНСТВА

Постановка проблеми (актуальність теми). Як відомо, ефективність цивільного судочинства визначається його завданнями та метою, закріпленими у ст. 1 ЦПК, тобто тим, наскільки суди своєчасно, справедливо та безсторонньо розглядають і вирішують цивільні справи і якою мірою вони захищають порушені, невизнані або оспорювані права та інтереси учасників цивільних правовідносин. Однак найчастіше цивільне судочинство неефективне через перевантажені формальностями процесуальні процедури, які не дозволяють у більшості випадків своєчасно і правильно вирішити цивільно-правовий спір і в разі необхідності захистити порушене право. А тому воно потребує оптимізації: уніфікації, спрощення, диференціації судових процедур тощо. Тому і в наукових колах не припиняють обговорюватися проблеми спрощення цивільного процесу, введення нових, більш ефективних процедур, які мають забезпечити нову якість судочинства [1, с. 11]. Як справедливо зауважив академік О.Д. Крупчан, розгляд і вирішення кожної цивільної справи має здійснюватися судом при мінімально допустимих витратах процесуальних засобів і в найкоротші, але разом із тим розумні строки [2, с. 6]. Отже, задля досягнення мети судочинства процесуальне законодавство має закріплювати оптимальний правовий механізм відправлення правосуддя. Одним із напрямів удосконалення судочинства в Україні є його оптимізація, здійснення якої має ґрунтуватися на розумінні її змісту і функцій.

Аналіз останніх публікацій. Питання оптимізації цивільного судочинства взагалі, проблеми уніфікації та диференціації судових процедур у цивільному процесі як напрями оптимізації останнього розглядали в своїх роботах такі українські та російські вчені-процесуалісти, як: В.В. Баранкова, С.С. Бичкова, С.В. Васильєв, Є.В. Васьковський, Н.А. Громошина, К.В. Гусаров, В.В. Комаров, Д.Д. Луспенник, П.І. Радченко, Н.О. Рассахатська, Н.Ю. Сакара, О.В. Слепченко, І.В. Удальцова, А.О. Ференс-Сороцький,

С.Я. Фурса, К.А. Царегородцева, М.Й. Штефан, В.В. Ярков та інші. Причому якщо російські вчені-процесуалісти досліджують зазначені питання вже на дисертаційному рівні, то українські – лише на рівні наукових публікацій і колективних монографій і лише стосовно вдосконалення певних процесуальних інститутів. Відсутність комплексних теоретичних концепцій подальшого розвитку цивільного процесу, спрямованих на покращення судочинства в цивільних справах в цілому, невідповідність встановленого порядку розгляду і вирішення цивільних справ завданням цивільного судочинства обумовлює необхідність визначення загальних напрямів оптимізації цивільного судочинства через удосконалення процесуального порядку, уніфікацію, диференціацію та спрощення судових процедур, обґрунтування нових підходів до шляхів вирішення цих питань, що має ґрунтуватися на глибокому розумінні змісту і функцій процесуальної оптимізації цивілістичного судочинства, а також природи процесуальної уніфікації як головного вектора процесуальної оптимізації, з'ясування яких і **ставить за мету наша стаття.**

Виклад основного матеріалу. Для розуміння сутності процесуальної оптимізації цивілістичного судочинства варто насамперед встановити значення слова «оптимізація» (рос. «оптимизация», англ. «optimisation», нім. «Optimierung»). Це слово позначає процес надання будь-чому найвигідніших характеристик, співвідношень. В основі цього слова лежить корінь «оптимум» (лат. «optimum» – найкращий), що позначає сукупність найбільш сприятливих умов [3, с. 190].

Варто наголосити, що проблеми оптимізації судочинства вже неодноразово ставали предметом наукового аналізу. Однак у більшості публікацій із цієї проблематики розглядались лише окремі напрями чи аспекти оптимізації судового процесу. Серед наукових праць, присвячених проблемам оптимізації цивільного процесу, варто відзначити, насамперед, дисертаційну роботу Є.А. Царегородцевої «Способы оптимизации гражданского судопроизводства» (РФ, Єкатеринбург, 2006 рік), в якій детально розкриті не лише загальні та спеціальні способи оптимізації цивільного судочинства, а і його поняття, принципи, форми. Дослідниця під оптимізацією цивільного судочинства розуміє створення механізму розгляду та вирішення цивільної справи, що надає вибір найкращого шляху досягнення цілей і завдань правосуддя [4, с. 8]. Таке визначення, на наш погляд, вбачається достатньо ємним і таким, що цілком відображає характерні ознаки відповідного поняття. Більш того, на наше переконання, таке визначення після незначної модифікації може позначати оптимізацію судочинства взагалі.

У Великій радянській енциклопедії вказується, що оптимізація – це процес вибору найкращого (оптимального) варіанта з безлічі можливих. Найбільш надійним способом знаходження найкращого варіанту є порівняльна оцінка всіх можливих варіантів (альтернатив). Щоб серед великої кількості варіантів знайти оптимальний, по-перше, потрібна інформація про перевагу різних сполучень значень показників, що характеризують варіанти. По-друге, порівнюючи варіанти, необхідно враховувати різні не-

визначеності, наприклад невизначеність умов, в яких буде реалізований той або інший варіант [5, с. 450].

Досліджуючи питання про оптимізацію процесуальної діяльності суду та учасників процесу потрібно виходити з того, що судочинство в Україні залежно від юрисдикційного органу, який його здійснює, а також його особливостей поділяється на різні види (кримінальне судочинство, цивільне судочинство, господарське судочинство, адміністративне судочинство, третейський процес, процес у міжнародному комерційному арбітражі, конституційне судочинство тощо). Але нами досліджуються лише цивільне, адміністративне та господарське судочинство як види судочинства, що мають спільні історичні корені та істотні спільні риси.

Більшість процесуальних відносин, що складаються при здійсненні цивільного, адміністративного та господарського судочинства, є подібними. Разом із тим на разі в Україні є три галузі законодавства, кожна з яких окремо регулює відповідно цивільний, адміністративний і господарський процес. Основою кожного процесуального законодавства виступає окремий кодифікований законодавчий акт – Цивільний процесуальний кодекс України, Кодекс адміністративного судочинства України, Господарський процесуальний кодекс України.

Безумовно, що вказані вітчизняні процесуальні Кодекси закріплюють притаманну кожному відповідному виду судочинства специфіку. Реалії законодавчої діяльності у сфері процесуального законодавства вказують на те, що розвиток процесуального права в Україні здійснюється, насамперед, шляхом диференціації й спеціалізації процесуальних норм та судових проваджень. При цьому спеціалізація багатьох процесуальних норм є зайвою, непотрібною, а її виникнення пов'язане зазвичай із суб'єктивними факторами.

Разом із тим комплексний підхід до оптимізації вказаних видів судочинства в Україні передбачає необхідність їх уніфікації. Термін «уніфікація» (від. лат. *unus* – один, *facio* – роблю; об'єднання) позначає приведення до одноманітності, до єдиної форми або системи. У праві поняття «уніфікація» означає діяльність приватних організацій, а також компетентних органів держави або декількох держав, що спрямована на вироблення правових норм, які одноманітно регулюють певні види суспільних відносин [6]. Таким чином, традиційне значення цього поняття зводиться не до загального (універсального, нормативного) характеру правового впливу на суспільні відносини, а до одного з напрямів (способів) правотворчої діяльності.

Здійснення уніфікації права, переважно на міжнародному рівні, не означає неможливість здійснення уніфікації у внутрішньому праві, тобто праві однієї країни. Необхідність у такій уніфікації може виникнути тоді, коли регулювання схожих суспільних відносин різними нормативними актами має відмінності. Саме така ситуація спостерігається зараз в Україні у сфері цивільного, адміністративного і господарського процесуального законодавства. Довгий час, фактично до 2010 року, галузеве процесуальне законодавство розвивалося переважно автономно і незалежно один від одного. Це тільки посилювало його диференціацію в процесуальних кодек-

сах і, зрештою, призвело до роз'єднаності і відсутності збалансованості процесуально-галузевого регулювання, що ускладнює доступ в Україні до правосуддя. Таким чином, диференціація галузевого процесуального законодавства, що регулює подібні процесуальні відносини, породила питання про його уніфікацію.

Норми процесуального права порівняно з нормами матеріального права є більш універсальними, тому їх загальна придатність до уніфікації вище. Внаслідок цього в порядку кожного виду цивілістичного судочинства можуть розглядатися різні за своєю матеріально-правовою природою спори. Основою уніфікованості цивілістичних галузей процесуального права є те, що кожна з них як основна форма розгляду та вирішення спорів незалежно від юрисдикції включає позовне провадження.

Отже, фактично уніфікація видів судочинства здійснюється шляхом уніфікації (приведення до одноманітності) галузей процесуального законодавства.

Уніфікація процесуального законодавства в Україні потрібна для створення єдиних правових основ судочинства, що спростить розуміння та регулювання судового процесу в цілому, а також дозволить виробити загальний, наскільки це можливо, підхід до вирішення основних питань різних видів судочинства.

Безумовно, уніфікація процесуального законодавства може торкатись лише тих процесуальних норм та інститутів, що не закріплюють особливості (специфіку) окремих видів судочинства. Визначення процесуальних норм та інститутів, що можуть бути уніфіковані, в цій роботі, зважаючи на її обмеженість, проводитись не буде, а отже, це питання становить предмет перспективних наукових досліджень.

Потреба в уніфікації процесуального законодавства в Україні виникла у зв'язку з тим, що для багатьох подібних процесуальних відносин законодавець у процесуальних Кодексах закріпив різні правила. Так, наприклад, порядок і строки апеляційного та касаційного оскарження в цивільному й господарському процесах істотно відрізняються, хоча особливої потреби в цьому немає.

Про необхідність уніфікації процесуального законодавства України йдеться і в програмних документах, що стосуються судової реформи. Так, у п. 4 розділу IV Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, схваленої Указом Президента України від 10.05.2006 № 361/2006, зазначається, що уніфікація процедур судового розгляду є важливим напрямом удосконалення судочинства, якщо завдання певного виду процесу не вимагає особливих правил. Також у цьому документі вказується, що необхідно поступово наблизити, а потім взагалі поєднати в одному кодексі норми цивільного та господарського процесів, оскільки між ними немає суттєвих відмінностей, зумовлених специфікою судочинства.

Отже, фактично мова йде про роль цивільного процесуального права як уніфікованого регулятора цивільного і господарського судочинства в Україні. Тобто, мабуть, має існувати єдине цивільне (цивілістичне) процесуальне право як сукупність правових норм, які регулюють суспільні відносини,

що складаються при здійсненні правосуддя в цивільних (цивілістичних) справах у двох її формах: загальноцивільній та господарській (як субсидіарній). Кожна із цих форм буде ґрунтуватися на загальнопозовній формі та мати свої особливості, тобто спеціальні правила розгляду, диференціація яких здійснюватиметься за матеріально-правовим критерієм.

Вбачається, що для уніфікації галузей процесуального права потрібно на основі порівняння способів урегулювання подібних процесуальних відносин та змісту відповідних норм, що закріплені в ЦПК України, КАС України і ГПК України, обрати з них один, оптимальний (найкращий і виправданий практикою) варіант процесуальної поведінки або запропонувати нову оптимальну модель поведінки та одночасно закріпити відповідну норму у всіх галузевих процесуальних Кодексах. У свою чергу, це вимагає як значної нормотворчої діяльності, так і відповідного наукового обґрунтування.

Процесуальна уніфікація відбувається не тільки як процес посилення загальної однаковості правового регулювання різних видів цивілістичного судочинства. Не менш важлива уніфікація всередині цих судових проваджень, що передбачає уніфікацію на рівні процесуальних інститутів та окремих правових норм. Така уніфікація правового регулювання може мати як загальний, так і окремий (обмежений, спеціальний) характер.

Висновок. Підсумовуючи викладене, варто зауважити, що сучасна законотворча діяльність в Україні спрямована не на загальну уніфікацію цивільного, господарського та адміністративного судочинства, а на уніфікацію їх окремих процедур. Ця тенденція особливо яскраво проявилася при здійсненні так званої «Судової реформи 2010 року», законодавчим втіленням якої стало прийняття Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Цим Законом не тільки закріплювалися основні засади судочинства, а й вносилися суттєві зміни в процесуальні кодекси. Аналіз таких законодавчих змін дозволяє стверджувати, що тенденція до уніфікації цивілістичних судових проваджень в Україні утвердилася і чітко простежується не тільки в правовій науці, а й у правотворчості.

Література

1. Позовне провадження : монографія / В. В. Комаров, Д. Д. Луспеник, П. І. Радченко та ін. ; за ред. В. В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – 552 с.
2. Проблеми оптимізації цивільного процесу в сучасних умовах судової реформи : збірник наукових матеріалів круглого столу (с. Залізний Порт, Херсонська обл., 28-29 травня 2010 р.) / за заг. ред. О. Д. Крупчана, В. І. Бобрика. – К. : НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2010. – 143 с.
3. Краткий словарь иностранных слов : словарь / [сост. С. М. Локшина]. – 4-е изд., испр. – М. : Русский язык, 1974. – 351 с.
4. Царегородцева Е. А. Способы оптимизации гражданского судопроизводства : Ис. ... канд. юр. наук : спец. 12.00.15 «Гражданский процесс; арбитражный процесс» / Е. А. Царегородцева. – Екатеринбург : РГБ, 2006. – 236 с.
5. Большая советская энциклопедия : в 30 т. / [гл. ред. А. М. Прохоров]. – 3-е изд. – М. : Советская энциклопедия, 1969-1978. – Том 18 «Никко – Отолиты», 1974. – 632 с.
6. Унификация: Википедия [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.wikipedia.org/wiki>

А н о т а ц і я

Бобрик В. І. Теоретико-правові основи процесуальної оптимізації цивілістичного судочинства. – Стаття.

У статті викладаються окремі положення подальшого розвитку цивільного процесу, спрямовані на покращення судочинства в цивільних справах у цілому, забезпечення відповідності встановленого порядку розгляду і вирішення цивільних справ завданням і цілям цивільного судочинства. Визначаються загальні напрями оптимізації цивільного судочинства через удосконалення процесуального порядку та використання процесуальної уніфікації. Наводяться нові підходи до шляхів вирішення вказаних питань, що має ґрунтуватися на глибокому розумінні змісту і функцій процесуальної оптимізації цивілістичного судочинства, а також природи процесуальної уніфікації як головного вектора процесуальної оптимізації.

Ключові слова: правосуддя, цивілістичне судочинство, процесуальне законодавство, процесуальна оптимізація, уніфікація.

А н н о т а ц и я

Бобрик В. И. Теоретико-правовые основы процессуальной оптимизации гражданского судопроизводства. – Статья.

В статье излагаются отдельные положения дальнейшего развития гражданского процесса, направленные на улучшение судопроизводства по гражданским делам в целом, обеспечение соответствия установленного порядка рассмотрения и разрешения гражданских дел задачам и целям гражданского судопроизводства. Определяются общие направления оптимизации гражданского судопроизводства посредством совершенствования процессуального порядка и использования процессуальной унификации. Приводятся новые подходы к путям решения указанных вопросов, что должно основываться на глубоком понимании содержания и функций процессуальной оптимизации гражданского судопроизводства, а также природы процессуальной унификации как главного вектора процессуальной оптимизации.

Ключевые слова: правосудие, гражданское судопроизводство, процессуальное законодательство, процессуальная оптимизация, унификация.

S u m m a r y

Bobryk V. I. Theoretical and legal fundamentals of the process optimization in the civil proceedings. – Article.

The article presents certain provisions of the further development of civil procedure, directed on the improvement of the civil cases proceedings in general, ensuring compliance with the established procedure for the consideration and resolution of civil cases with objectives and purposes of civil proceedings. Determine the general directions of optimization of civil proceedings by improving the procedural order and application of procedural unification. The Article provides new approaches of solving mentioned issues, which should be based on a deeply understanding of the content and functions of the procedural optimization in civil justice, and also the character of the procedural unification as the main course of procedural optimization.

Key words: justice, civil law proceedings, procedural law, process optimization, unification.